

УДК 339.72

Тюпа Д. І.

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ФАКТОРИ ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

Визначено основні фактори, які приводять до загострення проблеми зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, та висвітлена необхідність розробки і здійснення узгоджених заходів з боку країн-дебіторів та їх країн-кредиторів для подолання боргової кризи. З метою вирішення цієї проблеми були залучені різні міжнародні організації та інститути, серед яких найбільш вагоме та провідне місце, як в розробленні так і в реалізації узгоджених механізмів вирішення проблем зовнішньої заборгованості, займають МВФ, МБРР, ОЕСР, Паризький клуб. Виявлено негативні тенденції, які проявляються в країнах, що розвиваються, у вигляді надлишкового припливу іноземного капіталу у порівнянні з можливістю його використання в економіці, та безконтрольному і нераціональному використанні або розкраданні запозичених фінансових коштів.

Ключові слова: зовнішня заборгованість, міжнародні організації та інститути, економічний розвиток, зовнішній борг, загострення кризи зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, іноземний капітал.

Постановка проблеми. Підрив платоспроможності боржників, незалежно від категорії країн і періоду часу, загрожує дезорганізацією всієї системи міжнародних кредитно-фінансових відносин. Боржники змушені вдаватися до реорганізації заборгованості як надзвичайної міри для відстрочки платежів за поточними зобов'язаннями.

Таким чином, загострення проблеми зовнішньої заборгованості виявило необхідність розробки і здійснення узгоджених заходів з боку країн дебіторів та їх країн-кредиторів з метою подолання боргової кризи. З метою вирішення цієї проблеми були залучені різні міжнародні організації та інститути, серед яких найбільш вагоме та провідне місце як в розробленні, так і в реалізації узгоджених механізмів вирішення проблем зовнішньої заборгованості, займають МВФ, МБРР, ОЕСР, Паризький клуб.

Зовнішня заборгованість представляє собою довгострокову структурну кризу, вбудовану у механізм розвитку міжнародних валютно-фінансових відносин. Це різноспрямований процес, що, по-перше, відображає позитивні тенденції в розвитку національної економіки, який має прояв у стимулюванні реформування національної економіки в цілях її підвищення міжнародної конкурентоспроможності за рахунок залучення додаткових фінансових ресурсів через розширення доступу до інвестицій і покритті бюджетного дефіциту в ході масштабних структурних економічних перетворень, а, по-друге – негативні тенденції, які проявляються у надлишковому припливі іноземного капіталу у порівнянні з можливістю його використання в економіці, безконтрольному і нераціональному використанні або розкраданні запозичених фінансових коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним аспектам формування зовнішнього боргу, його прояву присвячено праці вітчизняних економістів Кістерського Л.Л., Філіпенка А.С., Козюка В.В., Присяжнюка О.О., Прутської О.О., Пузанова І.І., Сьомченкової О.А., Томаревої В.В., Чорної А.А., Шевчука В.О., Шемет Т.С.

Окремі проблеми зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, знаходилися в центрі уваги російських авторів, зокрема: Анулової Г.Н., Байчарова А.М., Березного А.В., Вахрушева В.В., Волкова Н.В., Зіменкова О.І., Красавінової Л.М., Обмінського Є.Є., Прохорової Г.Н., Рималова В.В., Степанова Л.В., Федякиної Л.Н., Шмельова Н.П., Хасбулатова Р.І. та ін.

Різним аспектам проблеми зовнішньої заборгованості присвячені публікації Бхагвати Дж., Кіндлберґера Ч., Коена Д., Кругмана П., К. Рогоффа, Стігліца Дж. та ін.

Разом з тим, на наш погляд, недостатньо представлені в економічній літературі і дослідженнях деякі важливі аспекти цієї багатопланової, складної і актуальної для світового господарства теми, зокрема, негативний досвід загострення проблеми боргового тягаря країнами, що розвиваються, з регулювання і зниження цього боргового тягаря іншими країнами; принципові відмінності сучасної боргової ситуації від процесів, характерних для періоду 90-х років ХХ ст., світовий досвід аналізу механізмів вирішення боргової проблеми, методи оцінки зовнішньої заборгованості, що дозволяють визначати раціональність і безпеку її рівня для економіки країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність значного боргу є серйозною перешкодою для соціально-економічного розвитку країни, який ускладнюється наявністю відносин економічної залежності країн, що розвиваються, в рамках сучасної світової економіки від промислово розвинених країн. Можна без перебільшення констатувати, що розвинуті країни за рахунок зовнішнього боргу продовжують в значній мірі використовувати різні механізми експлуатації країн, що розвиваються, тому необхідно внести ясність у саме визначення сутності основних факторів, що приводять до загострення проблеми зовнішньої заборгованості, яка виникає між країнами-дебіторами і країнами-кредиторами.

Метою статті є розкриття взаємозв'язку основних факторів залежного економічного розвитку між промислово розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, в умовах загострення проблеми міжнародного кредитування їх соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Фактори, що сприяли загостренню проблеми зовнішньої заборгованості, найчастіше пов'язані з депресивним станом економік країн, що розвиваються, спричиненим структурними, фінансовими та циклічними кризами, тому ми можемо виділити основні фактори, що привели до загострення проблеми зовнішньої заборгованості:

1. Збільшення боргового тягаря наприкінці 70-х років ХХ ст. доповнилося зміною відтворювальних процесів у світовій економіці під впливом середньострокового циклу економічного розвитку і зміни цінних пропорцій на світовому ринку. Початок 80-х років ознаменувався різким падінням цін на сировинні товари, які є основною експортною продукцією країн, що розвиваються. Це було пов'язано з переорієнтацією виробничої системи у промислово розвинених країнах на більш інтенсивні виробництва і використання синтетичної сировини.

До 1981 р. ціни на сировину (мінеральну, сільськогосподарську, лісового та рибного господарства) досягли піку, збільшившись за десятиліття у шість разів. Але з 1982 р. почалося неухильне їх зниження. Якщо у 1981–1990 рр. індекс цін на сировину становив 5,4%, то у 1991–1997 рр. – 0,2, у 1997 р. – 5,0, у 1998 р. – 14,6%. Водночас погіршилися умови зовнішньої торгівлі (тобто співвідношення між експортними та імпортерними цінами). Це співвідношення у 80-х років зростало щорічно в середньому на 2% [1].

Крім того, на початку 80-х років країни, що розвиваються, повинні були виплатити основну частину боргу. Для більшості таких країн відношення поточних платежів за боргами (відсотки і частина основного боргу, що підлягає погашенню) до доходів від експорту зросло приблизно з 10% у середині 70-х років до 40% і більше. Протягом 1981–1986 років обсяг експорту з цих країн у поточних цінах знизився на 18,6% [2].

У середині 80-х років ціни на мінеральну сировину різко впали, повернувшись до рівня початку 60-х років. Зростання виплат з обслуговування боргу і погіршення умов торгівлі внаслідок несприятливої динаміки експортних цін ускладнило врегулювання платіжного балансу країн, що розвиваються.

2. Одним із зовнішніх факторів, що підштовхнули розвиток кризи зовнішньої заборгованості, стали світові ціни на енергоносії, головними експортерами яких є країни, що розвиваються. Десятикратне зростання цін на нафту наприкінці 1973 р. і у 1979–1980-х роках призвело до збільшення дефіциту платіжних балансів за поточними операціями насамперед в імпортерів нафти з країн, що розвиваються, які покривалися новими запозиченнями, оскільки інших вільних коштів для погашення нової заборгованості не було. Експортні доходи країн-імпортерів нафти зменшилися на 1/4 [3].

Особливо інтенсивним було погіршення стану зовнішньої заборгованості країн після другого підвищення цін на нафту (1979–1980 рр.). У 1978 р. дефіцит поточного балансу країн-імпортерів нафти перевищив чистий приплив зовнішнього фінансування на 1,4 млрд. дол., у 1979 р. – на 10,5 млрд., у 1981 р. – на 24,7 млрд. дол. [4].

Не всі країни, що розвиваються, однаково відреагували на підвищення цін на нафту. Так, нові індустріальні країни Азії вийшли практично без втрат після першого зльоту цін на нафту, але зазнали значних збитків від другого зльоту, оскільки він збігся у часі із затяжним економічним спадом в промислово розвинених країнах. Поєднання цих двох факторів, з одного боку, скоротило доходи від експорту, а з іншого – підвищило витрати на імпорту. Утворений внаслідок цього дефіцит вимушено покривався зовнішніми позиками, пільговість яких різко знизилася.

По мірі загострення енергетичної проблеми ТНБ стали здійснювати рециркуляцію позитивного сальдо платіжних балансів країн ОПЕК. Але водночас більшість традиційних клієнтів західних країн зменшили попит на єврокредити під впливом структурних змін, у зв'язку з різким підвищенням цін на нафту. Всі ці фактори разом узяті покращили можливості для надання позик країнам, що розвиваються, з боку ТНБ.

3. Структурні зрушення у світовій економіці. Різкий попит на кредити з боку країн, що розвиваються, в певній мірі був пов'язаний зі структурними зрушеннями у світовій економіці. Перенесення ТНК багатьох традиційних виробництв у країни, що розвиваються, призвело до підвищення інвестиційного попиту в деяких з цих країн.

4. Стимулювання попиту через зниження облікових ставок на позики. Умови нових позик, що надавалися ТНБ країнам, що розвиваються, стимулювали попит на кредити. Реальні облікові ставки на ці позики протягом 1972–1976 рр. були негативними. Подібний рух облікових ставок підвищував зацікавленість позичальників в отриманні кредитів, особливо короткострокових.

5. Недостатність уваги з боку ТНБ до ефективності використання наданих ними позик країнам – імпортерам нафти. На початковій стадії процесу кредитування ТНБ не приділяли цьому достатньої уваги, вважаючи, що нові боржники успішно розвиваються. Вважалося також, що експортні доходи країн, що розвиваються, які є імпортерами нафти, швидко зростатимуть, створюючи умови для обслуговування боргу. У багатьох випадках кошти, що мобілізувалися на ринках позикового капіталу, використовувалися цими країнами на фінансування поточних витрат урядів і корпорацій, на оплату старих боргів.

За окремими оцінками, у 1973–1982 рр. близько 80% від загальної суми запозичень країн, що розвиваються, було витрачено на компенсацію підвищення ціни на нафту і різких коливань експортних доходів від неї, а також на обслуговування зростаючого боргу [5].

Вибір на користь збільшення зовнішнього боргу, що дає можливість прискорення економічного розвитку в умовах «дешевого» кредиту, дозволяв правлінням колам цих країн уникати прийняття важких рішень, які зачіпають інтереси олігархічних груп. Саме ці обставини суттєво збільшували попит на позичковий капітал на міжнародних ринках з боку країн, що розвиваються, після різкого підвищення цін на нафту. Ці країни відчули борговий тягар вже у 1978–1982 рр. Хоча протягом 70-х років сума залучених ними коштів подвоїлася (з 21 млрд. до 44 млрд. дол.), основні платежі і виплати відсотків банкам більш ніж потроїлися [5]. В результаті скоротилися чисті надходження фінансових коштів у ці країни.

6. Надання більшої частини позик в американських доларах (65-76% у 1974–1984 рр.). В умовах завищення курсу долара на початку 80-х років країни, що розвиваються, повинні були витрачати власні кошти на платежі з обслуговування боргу значно більше, ніж раніше.

7. До початку боргової кризи структура зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, суттєво погіршилася внаслідок значного перевищення заборгованості приватних позичальників над державними, що погіршувало умови обслуговування боргу.

Слід підкреслити, що всі вищезазначені фактори кризи зовнішньої заборгованості 1982 р. не втрачають актуальності і сьогодні. У 90–2000-х роках як країни, що розвиваються, так і країни з ринками, що формуються, зіткнулися з тими ж явищами економічного і соціального порядку, які з неминучістю ведуть до боргової кризи. Просто кредитори з промислово розвинених країн, навчені попереднім гірким досвідом, застрахувалися від несприятливих для себе наслідків боргового колапсу цілим комплексом заходів і міжнародних економічних рішень. Повторення ситуації 1982 р. було практично неможливим незважаючи на наявність усього комплексу причин, що призвели до кризи боргів на початку 80-х років. Таким чином, у період, що передував світовій борговій кризі 70-х – початку 80-х років у зовнішньому фінансуванні країн, що розвиваються, відбувся різкий перехід від розширення і вдосконалення валютно-кредитних зв'язків розвинених країн з країнами, що розвиваються, до кризи цих зв'язків. Розвиток кредитних відносин

розвинених країн з країнами, що розвиваються, пройшов у розглянутий період декілька фаз. Як вже було показано, кон'юнктура зовнішнього фінансування у 70-х роках була занадто сприятливою для позичальників з країн, що розвиваються, що стало причиною стрімкого зростання їх банківського кредитування. Зростання потреб країн, що розвиваються, в іноземному фінансуванні програм економічного розвитку ідеально збіглося у часі з бурхливим розвитком міжнародного ринку позикових капіталів, куди влилися і нафтодолари, з циркулюванням потоків «гарячих» грошей, з переходом на плаваючі валютні курси і плаваючі ставки банківського кредитування. У ситуації, що утворилась у 70-х роках, валютно-кредитні зв'язки між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, зросли не тільки кількісно, а й якісно,

набули систематичного і стійкого характеру. Саме у 70-х роках країни, що розвиваються, фактично інтегрувалися у міжнародну систему. Ілюстрацією такої інтеграції є швидке зростання зовнішньої заборгованості цих країн: на початку 90-х років їхній сукупний іноземний борг збільшився порівняно з 1980 р. у 2,3 рази [6].

Висновки і пропозиції. Здатність виявити, проаналізувати та оцінити вірогідність загострення зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, за умов виділення основних факторів, що мають вплив на соціально-економічний розвиток та формують кризу заборгованості країн, що розвиваються, може бути корисним досвідом в майбутньому, можливого врегулювання загострення проблеми зовнішньої заборгованості в країнах з ринком, що формується, у тому числі в Україні.

Список літератури:

1. Рассчитано по: Сырьевой кризис современного капитализма; (мирохозяйственные аспекты) / Отв. ред. В.Г. Павлов. – М. : Мысль, 1980. – 295 с.
2. Transnational Banks and International Debt Crisis. – UN.: N.Y., 1991. – P. 147.
3. Розраховано за: UNCTAD Handbook of Statistics. – U.N.: N.Y., 2002. – 439 p.
4. Глобальная энергетическая проблема / Отв. ред. д. э. н. И.Д. Иванов ; ИМЭИО АН СССР. – М. : Мысль, 1985. – 239 с.
5. Ломакін В.К. Мировая экономика / В.К. Ломакін. – М. : Юнити-Дана, 2008. – 547 с.
6. Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – № 3. – С. 132.

Тюпа Д. И.

Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця

ФАКТОРЫ ОБОСТРЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ВНЕШНЕЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН

Резюме

Определены основные факторы, которые приводят к обострению проблемы внешней задолженности развивающихся стран, и освещена необходимость разработки и осуществления согласованных мер со стороны стран-дебиторов и их стран-кредиторов для преодоления долгового кризиса. С целью решения этой проблемы были привлечены различные международные организации и институты, среди которых наиболее важное и ведущее место, как в разработке, так и в реализации согласованных механизмов решения проблем внешней задолженности, занимают МВФ, МБРР, ОЭСР, Парижский клуб. Выявлены негативные тенденции, которые проявляются в развивающихся странах в виде избыточного притока иностранного капитала по сравнению с возможностью его использования в экономике, и бесконтрольном и нерациональном использовании или хищении заимствованных финансовых средств.

Ключевые слова: внешняя задолженность, международные организации и институты, экономическое развитие, внешний долг, обострение кризиса внешней задолженности развивающихся стран, иностранный капитал.

Тіупа Д. І.

S. Kuznets Kharkiv National University of Economics

FACTORS OF ESCALATION THE EXTERNAL DEBT OF DEVELOPING COUNTRIES

Summary

The article identifies the main factors leading to escalation the external debt problem of developing countries, and lighted the need for development and implementation of agreed measures by the debtor countries and the creditor countries to overcome the debt crisis. In order to solve this problem we have been brought by various international organizations and institutions, among which the most important and leading role in development and in the implementation of the agreed mechanisms to address external debt problems belong IMF, World Bank, OECD, the Paris Club. Negative tendencies which manifest themselves in the developing countries in the form of excessive foreign capital inflows compared to the possibility of it's use in the economy and the uncontrolled and irrational use or theft of the borrowed funds.

Keywords: external debt, international organizations and institutions, economic development, external debt, escalation the external debt crisis of developing countries, foreign capital.